

İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASINA YÖNELİK ÇİN DIŞ POLİTİKASI: FİLİSTİN YANLISI SÖYLEMDEN ARA BULUCULUK DİPLOMASİSİNE

* **Emine ALP**

Öz

Bu çalışmada İsrail-Filistin çatışmasına yönelik Çin dış politikasının dönüşümü ana hatlarıyla incelenmekte ve Çin'in Orta Doğu bölgesinde yürüttüğü politikayla olan ilişkisine değinilmektedir. Çalışmanın temel argümanı, Çin'in Filistin meselesine dair izlediği politikanın temel güdüsünün pragmatizm olduğudur. Zira Filistinlilere yarım asırdan fazla bir süredir verdiği destek esasen Çin'in Orta Doğu ülkelerinin güvenini alması ve uluslararası statüsünü güçlendirmesi için bir araç olmuştur. Mao sonrası dönemde İsrail ile yakınlaşma Çin'in çatışmadaki Filistin yanlısı tavrında ve tarihi konumunda revizyona gidilmesine sebep olurken ileri teknoloji odaklı gelişen ekonomik bağlar sayesinde Çin-İsrail ilişkileri ivme kazanmıştır. Öyle ki Çin'in Filistin tarafına sağladığı çok yönlü destek kademeli azalmış ve yürüttüğü Filistin yanlısı-İsrail karşıtı politikasından kademeli olarak ara bulucu bir pozisyona doğru evrilmiştir. Bu bağlamda Çin'in çatışmaya yönelik yaklaşımı Orta Doğu politikasıyla paralel bir seyir izlerken Pekin tarafından tasarlanan barış önerileri, değişen bağlama ve Çin'in önceliklerine göre güncellenerek taraflara sunulmuştur. 1990'ların başından itibaren ikili bir politika izleyen Çin, uzlaşmazlığın diplomatik çözümlere yönelik aktif bir politika izlemeyi arzulamış ve iki devletli çözüm modelini savunmuştur. Nitekim Pekin'in son dönemde attığı diplomatik adımlar iki taraf arasında bir denge kurmak istediğinin açık beyanı olmuştur. Ancak bu politikanın arkasında Çin'in küresel aktör olma ve Orta Doğu'da etkin bir güç olma gibi uluslararası hedefleri büyük rol oynamaktadır. Öte yandan çatışmanın doğasından kaynaklanan bir dizi faktör, Çin'in meseleye yönelik yürütmeyi amaçladığı ara buluculuk diplomasisinde elini zora sokabilecek unsurları oluşturuyor.

Anahtar Kelimeler: Çin Dış Politikası, İsrail-Filistin Çatışması, Ara Buluculuk Diplomasisi, Barış Önerileri, Pragmatizm

CHINESE FOREIGN POLICY TOWARD THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT: FROM A PRO-PALESTINIAN RHETORIC TO MEDIATION DIPLOMACY

Abstract

This study examines in broad terms the evolution of Chinese foreign policy toward the Israeli-Palestinian conflict and discusses its relationship to the policies pursued by China in the Middle East region. The main argument of the study is that the primary motive for China's policy on the question of Palestine is pragmatism. This is because China's support for the Palestinians, which has been ongoing for more than half a century, has essentially been a means of gaining the trust of Middle Eastern countries and enhancing its international status. While the rapprochement with Israel in the post-Mao era has led to a revision of China's pro-Palestinian stance and its historical position in the conflict, Sino-Israeli relations have gained momentum thanks to developing economic ties centered on advanced technology. So much so that China's diverse support for the Palestinian side has gradually waned, shifting from a pro-Palestinian and anti-Israel policy to a mediating position. China's approach to the conflict parallels its Middle East policy but the peace proposals prepared by Beijing have been updated and presented to the parties according to the changing context and China's priorities. China, which has pursued a dual policy since the early 1990s, has actively sought a diplomatic solution to the conflict and has advocated the two-state solution model. Beijing's recent diplomatic moves have made clear that it seeks a balance between the two sides. Of course, China's international goals of becoming a global player and an effective power in the Middle East play an important role in this policy. However, several factors arising from the nature of the conflict may make it difficult for China to pursue its desired mediation diplomacy on the issue.

Keywords: Chinese Foreign Policy, The Israeli-Palestinian Conflict, Mediation Diplomacy, Peace Proposals, Pragmatism

* Araştırma Görevlisi, Bursa Teknik Üniversitesi, emine.alp@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1945-3523

Giriş

Orta Doğu bölgesi tarih boyunca jeostratejik konumu ve sahip olduğu zengin yer altı ve yer üstü kaynakları nedeniyle hegemonya mücadelesinin merkez üslerinden birisi olmuştur. Son yıllarda bölge ekonomik, askeri ve stratejik anlamda Çin'in de dâhil olduğu büyük güçlerin diplomatik yarışına sahne olmaktadır. Öyle ki Orta Doğu'nun iki önemli gücü Suudi Arabistan ile İran, Nisan 2023'te Çin'in ara buluculuğuyla büyükelçiliklerin yedi yıl sonra karşılıklı olarak yeniden açılması konusunda anlaşta (Wintour, 2023). İlişkilerin normalleşmesi, Tahran-Riyad bölgesel güç rekabetinden doğrudan etkilenen Orta Doğu güvenlik ve istikrarı için kritik bir önem arz ediyor. Gelişme ayrıca Çin'in dünya siyasetinde giderek artan rolü ve Orta Doğu'daki çatışmalara yönelik oynayabileceği ara buluculuk rolü için de önemli çıkarımlar sunuyor. Bahsi geçen başarılı ara buluculuk girişimiyle birlikte Orta Doğu bölgesinin Çin için önemi bir kez daha anlaşılırken Pekin'in bölgedeki ikili uzlaşmazlıkların çözüm sürecinde aktif bir rol oynamak istediği görülmüştür. Nitekim Çin'in bölgeye yönelik ekonomik kalkınma programları ve diplomatik hamleleri bölge ülkeleriyle çok yönlü ilişkileri geliştirme ve Çin-Orta Doğu yakınlaşmasını pekiştirme şansı verdi.

Son zamanlarda bu politikalara, Çin'in çatışmalara diplomatik kanallarla dâhil olma arzusu da eklendi. Öyle ki ara buluculuk Çin'in bölgeye ilişkin çok yönlü dış politikasının farklı dinamikleri arasında yumuşak güç unsuru olarak önem kazanmaya başladı. Pekin'in ara bulucu rolü oynayabileceği mevcut krizlerin başında ise Orta Doğu'daki birçok sorunun özünde olan İsrail-Filistin çatışması gelmektedir. Bu noktada bu çalışma Çin'in Filistin-İsrail meselesine yönelik dış politikasını Orta Doğu politikası temelinde incelemeyi amaçlıyor. Birinci başlıkta ara buluculuk diplomasisine, ikinci başlıkta ise Çin'in Orta Doğu'daki çıkarları ve bölgeye yönelik dış politikasına değinilmektedir. Üçüncü ve dördüncü başlıklarda Çin'in Filistin çatışmasının tarafları ile yürüttüğü ilişkilerin tarihsel gelişimi üzerinde durulacaktır. Devamında ise Çin'in çatışma çözümüne dair attığı diplomatik adımlar ve ara buluculuk girişimleri ele alınacaktır. Son başlıkta, Çin'in muhtemel ara bulucu rolünün uygulanabilirliğine dair kısa bir analizin sunulması amaçlanıyor. Sonuç kısmında ise çalışma boyunca varılması amaçlanan önemli noktalar vurgulanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve: Ara Buluculuk Diplomasisi

Günümüz küreselleşen dünyasında uluslararası çatışmalar karmaşık, çok boyutlu ve oldukça yaygın hale gelmiştir. Çatışmaların küresel etkisi uluslararası toplumun barış içinde bir arada yaşamayı sağlamak için uluslararası hukuka uygun, etkili, kapsamlı, kalıcı ve barışçıl çözüm yolları bulmasını zorunlu hale getirmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmaların boyut değiştirmesi (etnik ve dini çatışmalar, devlet dışı aktörlerin eylemleri vb.) uluslararası toplumun çatışma çözümüne; daha özeldede müzakere, insani müdahale, barış inşası, barışı koruma ve çatışmayı önleme çabalarına yoğunlaşmasına yol açtı. Bu yaklaşım ayrıca barış çalışmalarının teorik ve metodolojik olarak gelişmesi ve çatışma çözümüne dair literatürün büyümesini de beraberinde getirdi (Wallensteen, 2002). *Birleşmiş Milletler Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü El Kitabı* yine bu doğrultuda uluslararası barış ve güvenliği korumak ve çatışmaların barışçıl çözümüne uluslararası hukuk bağlamında katkı sağlamak amacıyla 1992’de hazırlanmıştır. Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi ilke ve yöntemlerinin belirtildiği el kitabında müzakere, ara buluculuk, uzlaştırma, tahkim ve yargısal çözüm gibi metotlar çatışma çözümünde başvurulması önerilen yollar arasında sunuluyor. Bu kapsamda ara buluculuk “üçüncü bir tarafın karşı tarafların iddialarını uzlaştırmak ve taraflarca kabul edilebilir bir uzlaşma çözümüne yönelik kendi önerilerini sunmak için müdahale ettiği uluslararası bir anlaşmazlığın barışçıl bir şekilde çözülmesi yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (United Nations, 1992, s. 40).

Bu yönüyle ara buluculuk gönüllülük esasına dayanan, zorlayıcı ve bağlayıcı olmayan bir çatışma çözümü biçimidir. Diplomatik ara bulucu birden fazla ara buluculuk stratejisi yürütebilir: finansal destek, insani yardım, diplomatik yaptırımlarla tehdit etme vb. Dahası, ara bulucu bir müzakere programı önerirken süreç boyunca taraflarca uyulması beklenen birtakım kurallar koyabilir (IMSD, 2017). *Birleşmiş Milletler Etkin Arabuluculuk Rehberi*’ne göre ara buluculuk girişiminin bazı nitelikler barındırması gerekmektedir, bunlar: tarafların çözüm için hazır olması; çatışmalı tarafların rızasının ve ulusal aidiyetin bulunması, diğer bir deyişle tarafların geniş bir katılımıla sürece yönelik taahhüdünün olması; çözüm sürecinin uluslararası hukuk ve normlara uygun

olması; ara buluculuk çabasının tutarlı, tamamlayıcı ve eş güdümlü olması; uzlaşma sonucunda etkili ve kapsayıcı bir anlaşmaya varılması (United Nations, 2012).

Ara buluculuk yaklaşımları arasında üçüncü tarafın çatışma çözümünde direktif bir rol oynadığı veya daha çok yönlendirici olabildiği iki temel yol vardır. Diğer bir yöntemde ise üçüncü taraf çözüme taraflar üzerindeki gücü aracılığıyla katkıda bulunur. Ödül ve ceza sistemi ya da havuç ve sopa yaklaşımı adı verilen bu yöntemde taraflara somut ve itici yönde teşvikler sunulur. Ara bulucu ayrıca taraflara çözüme ulaşmalarını kolaylaştırmak adına sürece yönelik uygulama ve uzman desteği ve kapasite geliştirme gibi birtakım lojistik ve teknik destekte bulunabilir. Makalenin kavramsal çerçevesini oluşturan ara buluculuk diplomasisi ise uzlaşmazlığın tarafsız üçüncü bir diplomatik aktör (bağımsız devlet veya uluslararası örgütler) aracılığıyla çözüme kavuşturulması girişimini ifade ediyor. Diplomasi, ulusal çıkarların öncelendiği bir araç iken ara buluculuk diplomasisi ilgili tüm tarafların faydasının amaçlandığı bir süreçtir (IMSD, 2017, s. 1). Yarı ara buluculuk diplomasisinde ise ara bulucu devlet çatışma çözümü kendi ekonomik, politik ve diplomatik çıkarlarını önceleyerek, çoğu zaman dışarıdan destekleme yoluyla, motive eder. Bu nedenle Çin'in İsrail-Filistin çatışmasına yönelik politikası saf bir ara buluculuktan ziyade yarı ara buluculuk diplomasisi örneği olarak gösterilebilir (Sun & Zoubir, 2018, s. 227).

Orta Doğu bölgesinde gözlemlenen tarihi ara buluculuk örnekleri arasında en göze çarpanı 1978 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ara buluculuğunda İsrail ve Mısır arasında imzalanan Camp David Anlaşmasıdır. 'Barış karşılığı toprak' ilkesinin (teşvik) hâkim olduğu tarihi uzlaşma, Filistin meselesinde yeni bir dönem başlatmıştır. Mısır'ın ardından diğer bazı bölge ülkeleri de ulusal çıkarları gereği İsrail ile ilişkilerinde normalleşmeye gitmiş olmakla beraber Filistin davasına ve çatışmanın çözümüne yönelik en azından söylemde destek vermeye devam etmektedir. Ancak İsrail-Filistin çatışması tüm ikili ve uluslararası girişimlere rağmen dünyada çözülme bekleyen en uzun süren toprak çatışmalarından biri olmaya devam ediyor. Öyle ki söz konusu çatışma, uluslararası arenada etkisini arttırmayı amaçlayan Çin gibi yükselen güçlere diplomatik gücünü gösterebileceği bir manevra alanı yaratmaktadır.

2. Çin Dış Politikasında Orta Doğu'nun Yeri ve Önemi

1970'lerden itibaren uluslararası sistemde yükselen Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) son yirmi yılda birçok alanda yürüttüğü modernleşme politikaları ve süper güç olma hayali ile uluslararası güç dengelerini derinden etkileyebileceği sinyali veriyor (Shambaugh, 2016). 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üye olmasının ardından küresel bir piyasa ekonomisi olma yolunda emin adımlarla ilerleyen Çin, diğer yandan komşularıyla Güney Çin Denizi'ndeki toprak anlaşmazlıklarına dair uyguladığı zorlayıcı diplomasi ve askeri modernleşme hamleleriyle bölgedeki siyasi ve askeri etkisini giderek arttırıyor. Bu politika, Xi Jinping'in 2012 yılında iktidara gelmesiyle uygulamaya konulan ve Çin'in bir her alanda lider olmasını hedefleyen "Çin Rüyası" adlı strateji kapsamında hızlı bir ivme kazandı (Ferdinand, 2016). 21. yüzyılın başından itibaren Çin'in dış politika hedefleri Asya-Pasifik bölgesinden Orta Asya, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika'ya doğru genişledi. Çin dış politikasında karar alma süreci çok boyutlu ve devlet dışı aktörleri de kapsayan bir niteliğe büründü. Değişen uluslararası sistemde çıkarlarını maksimize edecek dış politika araçlarında revizyona giden Çin, çok uluslu savunma ve ekonomik iş birliklerinin yanı sıra yumuşak güç unsurlarına (diplomatik hamleler, barışı koruma faaliyetleri ve çatışma çözümünde rol alma vb.) odaklanmış durumda (Lanteigne, 2020).

Çin'in ulusal çıkarlarını tehlikeye atmadan sorumlu ve barışçıl bir dünya gücü olma söylemi etrafında şekillenen politikası Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren yakın ilişkiler kurduğu Orta Doğu bölgesinde somutlaşıyor. Çin'in bölgedeki temel çıkarları enerji güvenliği, jeostratejik kazanımlar, Çin'de iç istikrarın sağlanması ve bölge ülkelerince büyük güç olarak tanınma hedefi olarak özetlenebilir. Pekin'in bölgeye yönelik stratejisi ise 1954'te Çin tarafından ileri sürülen 'Barış İçinde Bir Arada Yaşamın Beş İlkesi' (egemenlik ilkesi ve toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine müdahale etmeme, saldırmazlık, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşama) doğrultusunda uygulanıyor (Scobell & Nader, 2016, s. 17). 1980'lerden bu yana Çin dış politikasında Orta Doğu'nun stratejik yeri ve önemi Pekin yönetiminin enerji güvenliği kaygıları, yatırım fırsatları ve bölgesel pazarlara erişim hedefi

kaynaklıdır. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma için hayati olan enerji ithalatının yarısından fazlasını sağlaması ve en büyük ticaret ortaklarından biri olması sebebiyle Orta Doğu, dünyanın en büyük ham petrol ithalatçısı olan Çin'in öncelikleri arasında yer alıyor (Sutter, 2021, s. 272). Pekin bu anlamda ulusal çıkarlarını koruma adına Batıya karşı alternatif arayışında olan petrol üreticisi bölge ülkeleriyle enerji diplomasisi aracılığıyla pragmatik ilişkiler kurmaya çalışıyor (Sutter, 2021)

2010 yılı biterken Tunus'ta başlayan ve kısa sürede Orta Doğu'yu saran rejim karşıtı toplumsal hareketler (Arap ayaklanmaları) siyasi krizler, vekâlet savaşları, güvensizlik ve belirsizliğe yol açarak bölgedeki dengeleri önemli ölçüde etkiledi. Ayaklanmalar sonucunda artan siyasi kargaşa atmosferi bir yandan Çin'in bölgedeki ekonomik çıkarları için tehdit oluştururken diğer yandan alternatif küresel bir güç olmayı hedefleyen Xi Jinping hükümeti için kendini kanıtlayabileceği bir alan yaratmıştır. Çin'in avantajlar kadar riskler de yaratan bölgesel çatışmalara yönelik artan girişimleri, Çin'in bölgedeki jeopolitik mücadelede seyirci kalmaktan (Bekle-Gör Politikası) ziyade belirleyici bir aktör olmak istediğini gösteriyor (Fraihat & Leber, 2019). Bu politikanın en belirgin örneklerini Çin'in İsrail-Filistin çatışması, Suriye, Libya, Yemen ve Sudan krizlerine ve İran-Suudi Arabistan çekişmesine yönelik son dönemde attığı adımlar oluşturuyor (Burton, 2019). Ancak Çin söylem ve eylemleriyle bölgedeki siyasi rolünü arttıracacağı sinyali verse de çatışmaların çözüm sürecine sınırlı kaynak ve dar kapsamlı bir strateji ile müdahil olarak 'tarafsız' pozisyonunu korumak istiyor (Evron, 2017).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarında etkin rol oynama, uluslararası barışı destekleme ve koruma operasyonlarına katılmanın yanı sıra Çin dış politikası son yıllarda 'ara buluculuk diplomasisi' yöntemine de başvurmuştur. Pekin'in Orta Doğu bölgesinde güvenlikten ziyade ekonomik, diplomatik ve jeostratejik çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan politikası kimilerince "yarı ara buluculuk diplomasisi" olarak adlandırılıyor. Zira söz konusu diplomatik girişimler Orta Doğu'daki majör çatışmaların çözümü ve bölgesel istikrarı sağlama noktasında proaktif olmaktan ziyade dengeleyici bir rol oynama stratejisi öngörüyor (Sun & Zoubir, 2018). Yine de ara buluculuk diplomasisi, Pekin'in İsrail-Filistin çatışması özelinde Orta Doğu'daki ulusal çıkarlarını koruma amacıyla kullandığı siyasi bir araç

haline gelmiştir. Ancak diğer çatışmalara nazaran, aşağıda görüleceği üzere, Çin'in Filistin sorunu ve taraflarıyla ilişkisi stratejik anlamda çok daha eski ve derin.

3. Üçüncü Dünya Kardeşliğinden Pragmatik İlişkilere Çin-Filistin İlişkileri

1949'da kurulmasıyla uluslararası arenada tanınma arayışına giren Çin, sınır meselelerini çözmek ve Sovyetler Birliği'nin yayılmasının engellenmesi amacıyla ABD tarafından tasarlanan 'çevreleme politikasına' karşı sosyalist rejimlerle yakın ilişkiler kurdu. Ancak 1950'lerden itibaren Sovyetler Birliği'nden göreceli olarak daha bağımsız bir politika izlemeye başladı ve Doğu ve Batı bloklarından bağımsız bir yolda hareket etmek isteyen Üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerle diplomatik ilişkiler kurma arayışına girdi (Behbehani, 1981, s. 1-3). 'Barış İçinde Bir Arada Yaşamın Beş İlkesi' çerçevesinde kurduğu ikili ilişkilerin yanı sıra koloncilik ve emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren veya bağımsızlığını yeni kazanmış olan halkları uluslararası alanda destekleme siyaseti benimsedi. Bu bağlamda Arap Dünyası büyük güç mücadelesinin merkezi olması ve soğuk savaş koşullarında ulusal çıkarlarını gerçekleştirebileceği birçok olanağı sunması açısından Çin için stratejik bir önem arz ediyordu. Pekin'in emperyalizm karşıtı söylemi ve Batı'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelelerini destekleme politikası Çin-Arap ilişkilerinde yeni bir sayfa açtı. 1955'te Bağlantısızlar Bloku'nun düzenlediği Bandung Konferansı'nda ideolojik motivasyon ve ortak çıkarlar temelinde kurulan modern Çin-Arap ilişkileri 3. Dünya kardeşliği ve Güney-Güney iş birliği çerçevesinde giderek pekişti (Behbehani, 1981).

Mayıs 1956'da Mısır ile kurulan diplomatik ilişkiler Çin'e Arap dünyasındaki meselelerde taraf olma ve diğer bölge ülkeleri ile siyasi iş birliği yapma fırsatı verdi. Aynı yıl içerisinde meydana gelen Süveyş Kanalı krizinde Birleşik Krallık ve Fransa karşısında Mısır'a diplomatik ve finansal destek sağlayan Çin yönetimi, ardından Fransa'ya karşı verdikleri ulusal bağımsızlık mücadelesinde Cezayirlilere askeri destek vererek Arap ülkeleri nazarında güven kazandı. Bunun üzerine Çin; Irak, Fas, Sudan, Suriye ve Yemen gibi ülkelerin ardından Kuveyt, Lübnan, Ürdün, Umman,

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Filistin ve son olarak Suudi Arabistan olmak üzere tüm Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurdu (Yao, 2007).

Başlarda sadece Filistinlilere ait bir sorun olmaktan ziyade tüm Arapları ilgilendiren bir mesele olması bakımından Filistin-İsrail çatışmasının (Arap-İsrail çatışması olarak da adlandırılan) Çin dış politikasındaki yeri Soğuk Savaş döneminin (1945-1989) ilk yıllarına dayanıyor. Çin 1950'li yıllardan bu yana Filistinlilerin bağımsız bir devlet kurulması yönündeki mücadelelerine uluslararası arenada diplomatik destek veriyor. Çin'in kurucu lideri Mao Zedong döneminde anti-emperyalist bir çizgide ve Üçüncü Dünya Kardeşliği çerçevesinde kurulan Çin-Filistin ilişkileri, Çin'in uluslararası arenada gelişen profili ve ekonomik çıkarları temelinde şekillenen dış politikasına göre zamanla daha pragmatik bir nitelik kazanmıştır.

3.1. Mao Dönemi: Üçüncü Dünya Kardeşliği

Mao Zedong dönemi (1949-1976) Çin dış politikasında öne çıkan temel olgu ülkenin uluslararası sistemde kendi yerini alma arzu olmuştur. Batı'ya karşı 2. Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan Orta Doğu'daki tam bağımsızlık mücadeleleri, Mao yönetimi için anti-emperyalist ideolojiyi yayma ve Üçüncü Dünya liderliği fırsatı sunuyordu. Tayvan meselesi ve Orta Doğu'daki emperyalizmi Batı saldırganlığının iki büyük örneği olarak değerlendiren Mao yönetimindeki Çin, Asya ve Orta Doğu'da artan Batı nüfuzunu kendine bir tehdit olarak görmüştür. Çin bu bölgelere yönelik dış müdahaleleri azaltma amacıyla bölge halklarıyla diplomatik ve askeri bağlantılarını geliştirme stratejisi benimsemiştir ancak kapasite yetersizliğinden dolayı çoğu zaman bölge ülkelerini dışarıdan teşvik etmekle yetinmiştir (She, 2020).

1960'lara geldiğimizde Pekin ve Moskova arasındaki anlaşmazlıklar artarken Çin'in Orta Doğu'da yürüttüğü diplomatik faaliyetlere militarist politikalar da eklendi. Başta Mısır ve Suriye olmak üzere bölge ülkelerine Çin tarafından milyonlarca dolar değerinde silah ve finansal destek sağlandı. Filistin direniş hareketleriyle yine bu dönemde temasa geçen Mao yönetimi, 1964 yılına kadar Arap-İsrail meselesine karşı net ve açık bir politika izlememiştir. Bu dönemde Arap rejimleri ve milliyetçiliğinin ortak zeminini oluşturan Filistin meselesi Pekin tarafından bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirme ve Arap dünyasındaki gelişmeleri etkilemek açısından stratejik bir araç

olarak düşünölmüştür. Bilhassa ABD'nin İsrail'i koşulsuz destekleme siyasetine karşı Filistin direnişii, Çinli yetkililerce Batı emperyalizmine karşı stratejik bir mücadele olarak değeriendirildi (Shichor, 1979). Nitekim Çin eski Başbakanı Zhou Enlai, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün ilk başkanı Ahmed Şukayri'nin 1965 yılında Pekin'e düzenlediğı ziyareti sırasında ABD emperyalizmini ve Siyonizm'i Arapların karşılaştığı en büyük tehditlerden biri olarak adlandırdı (Shindler, 2020).

Bu noktadan sonra Çin, uluslararası arenada ve iç siyasette Filistin meselesinin önemli bir destekçisi haline geldi. 1959 yılında el-Fetih hareketini kurulur kurulmaz tanıyan Pekin hükümeti, 1964'te Yaser Arafat liderliğinde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü Filistin halkının meşru temsilcisi olarak tanıyan ilk bölge dışı ülke oldu (She, 2020, s. 1). Pekin'in Filistin meselesi başta olmak üzere Arap dünyasının yanında bir pozisyon benimsemesi karşılığında Arap ülkeleri uluslararası alanda çoğu zaman Çin yanlısı bir duruş sergiledi. Bunun en bariz örnekleri arasında Arap ülkelerinin Tayvan meselesinde Çin'in 'Tek Çin Politikası' ve 1971'de Birleşmiş Milletler (BM)'deki koltuğunu geri kazanması konusunda Çin'in yanında yer alması gelmektedir. 1980'lere geldiğimizde Çin-Arap ilişkilerinin niteliğini ve kapsamını derinden etkileyen ana gelişme Çin'in ekonomik anlamda başlattığı 'reform ve dışa açılma' süreci oldu. Bu tarihten itibaren ikili ilişkiler diplomatik ve ekonomik anlamda kazan-kazan formölüne bağılı geliştii (Yao, 2007, s. 5).

Filistin direnişine bakışını yansıtmaması açısından Filistinlilerin vatanlarından zorunlu göçünü hatırlatan 15 Mayıs'ın 1964 yılından itibaren Çin'de Filistin Günü (Nakba Günü) olarak kutlanması önemlidir. Bu direnişin temsilcisi olan FKÖ için Pekin'de açılan diplomatik ofisin yanı sıra Çin, örgütün uluslararası alandaki eylemlerini askeri teçhizat ve eğitim desteğı ile desteklemiştir. 1965 ve 1970 yılları arasında Çin Komünist Partisi devrimci ideolojinin aralarında ortak bir payda oluşturduğu el-Fetih, Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Cephe (FKDC) ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) gibi Marksist-Leninist gruplarla yakın ilişkiler kurmuş ve bu gruplara yoğun silah tedariki sağlamıştır. Çin öte yandan devrimci mücadeleyi zayıflattığı gerekçesiyle Filistin direniş grupları arasındaki siyasi, ideolojik ve stratejik

bölünmeyi sonlandırma ve birlik çağrısında bulunmuştur. Öyle ki Pekin'in diplomatik destekleri karşısında Yaser Arafat ve FHKC lideri George Habaş Çin'i "Filistin direnişinin en büyük destekçisi" olarak tanımlamıştır (Harris, 1977, s. 123). Bunlara ilaveten Çin, BM Taksim Planını desteklemesine karşın Filistinlilerin meşru haklarını BM başta olmak üzere diplomatik arenalarda desteklemiştir (Bkz. Tablo 1).

3.2. 1980'lerden Günümüze: Filistin Yanlısı Söylemde Dönüşüm

Mao sonrası dönemde öne çıkan temel gelişme Çin'in Filistin yanlısı duruşunu korumasına rağmen Filistin'e ve silahlı gruplara verdiği askeri ve finansal desteği giderek azaltması ve İsrail ile yürütülen temasların arka planda artması oldu. Bunda Arap devletlerinin Filistin meselesine yönelik ortak bir politika izlemeyi bırakması ve Filistin davasının lideri olan Mısır'ın İsrail'i 1978 Camp David Anlaşmaları ile resmen tanıması etkili oldu. Ancak Pekin 1988'de 1967 sınırlarına dayanan ve başkenti Doğu Kudüs olan Filistin devletini resmen tanıyarak bağımsız Filistin konusundaki duruşunu sürdürdü. 1987'de Filistin direniş hareketi olarak kurulan ve 2006 seçimleri itibarıyla Gazze Şeridi'ndeki yönetimi elinde bulunduran Hamas'ı (tam adıyla İslami Direniş Hareketi) ABD, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşların aksine "terörist" bir örgüt olarak değil Filistinlilerin meşru temsilcisi olarak kabul etmektedir (Baroud & Rubeo, 2018). Filistinli siyasi gruplar ise Çin'i Uygur Türkleri konusu başta olmak üzere bazı uluslararası meselelerde Pekin yanlısı bir duruş sergilemektedir. Örneğin el-Fetih yetkilileri Güney Çin Denizi anlaşmazlığında Çin'in adalar üzerindeki egemenlik iddialarını desteklediklerini deklare etmiştir (CCTV Video News Agency, 2016).

Çin bugün Xi Jinping (2012-) liderliğinde Filistin meselesi ile ilgili beyanlarında Filistinlilerin kendi kaderini belirleme hakkını savunmaya devam etmektedir. Öte yandan 1994 yılı sonrası gelişen ekonomik ilişkiler 2005'te imzalanan ticaret anlaşmasıyla resmîyet kazandı. Çin, Kuşak ve Yol İnisiyatifi kapsamında üretim ve pazar açısından yetersiz olan Filistin ekonomisini canlandırmak için kalkınma projelerine (Gazze ve Batı Şeria'da kurulan sanayi parkları gibi) destek veriyor (Hayakawa, 2017). 2007 yılında Paris'te Filistin için düzenlenen Bağışçılar Konferansı'nda Çin, bölgede ekonomik kalkınmanın barış sürecine katkı sağlayacağını belirterek Filistin'in üç yıllık kalkınma planına 11 milyon dolar yardım

taahhüdünde bulundu (“China Supports Palestinian,” 2007). Son olarak Çin ve Filistinli yetkililer arasında Kasım 2017’de başlayan serbest ticaret anlaşması görüşmeleri sonraki yıl imzalanan mutabakat zaptı ile sonuçlandı. İki ülke tasarımı uygulamaya koymak için ikili görüşmeleri sürdürüyor (Reuters, 2018).

Tablo 1. Çin’in Desteklediği Filistin ile İlgili Bazı BM Tasarıları

Yıl	Filistin’e İlişkin BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi Tasarıları
1947	Filistin’i üçe bölen Taksim Planı (181 Sayılı Karar)
1967	İsrail’e Kudüs’ün statüsünü değiştirme amaçlı girişimlerini durdurma çağrısı
1974	FKÖ’nün Filistin temsilcisi olarak BM’ye davet edilmesi
1974	Filistinlilerin self-determinasyon hakkının teyit edilmesi
1974	FKÖ/Filistin’e BM’de gözlemci statüsü ve temsil hakkı tanınması
2002	İki devletli bir çözüm çağrısı yapan ilk Güvenlik Konseyi Kararı
2012	Filistin’e BM’de üye olmayan gözlemci devlet statüsü verilmesi
2015	BM Genel Merkezi’ne Filistin bayrağının asılması
2015	İsrail’e yasa dışı yerleşim faaliyetlerini durdurma çağrısı
2017	ABD’nin Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma kararını reddeden tasarı
2018	Filistin’in BM’de G77+Çin Grubu’nun başkanlığını devralması

Kaynak: Birleşmiş Milletler (BM)

4. Çin-İsrail İlişkileri: Zıt Kutuplardan Stratejik Ortaklığa

Çin-Filistin ilişkilerinin aksine başlangıçta daha yavaş fakat sürekli bir gelişim gösteren Çin-İsrail ilişkileri dört tarihsel aşamadan geçmiştir. İsrail 1950 yılında Orta Doğu bölgesinde Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanıyan ilk devlet olsa da diplomatik anlamda karşılık bulması için 1992 yılında gerçekleşti. Mao döneminde çoğu zaman tek taraflı ve gergin bir zeminde seyreden siyasi ilişkiler Deng Xiaoping (1978-1987) yönetimiyle birlikte yakınlaşma yoluna girmiştir. Jiang Zemin döneminde (1989-2002) İsrail ile resmiyete dökülen ikili ilişkiler Hu Jintao döneminde (2003-2012) ekonomik alanda pekişmiş ve son on yılda stratejik ortaklığa doğru evrilmiştir

(Ehteshami & Horesh, 2020). Bu başlık altında inceleneceği üzere iki ülke arasında kademeli olarak artan bu stratejik ortaklık ve karşılıklı bağımlılık Çin yönetiminin İsrail-Filistin çatışmasına yönelik politikasını da önemli ölçüde etkilemiştir.

4.1. Mao Dönemi: Karşılıklı Güvensizlik

1948'deki bağımsızlık ilanının hemen ardından diplomatik tanınma arayışına giren İsrail'in statüsü Soğuk Savaş Dönemi'nde kutuplaşan siyasi atmosferden doğrudan etkilendi. İsrail'in kurucu lideri David Ben-Gurion'un bağımsızlıklarını yeni kazanan Asya ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurma girişimlerinin karşılık bulması Bandung Konferansı sonrası daha da zorlaştı. 1955 yılı öncesinde dostane ilerleyen fakat Kore Savaşı ve Süveyş Krizi sonrasında kötüleşen Çin-İsrail ilişkileri Mao döneminde Çin'in sömürgecilik karşıtlığı ve Orta Doğu politikası çerçevesinde şekillendi. Orta Doğu başta olmak üzere anti-emperyalist kutup ve Bağlantısızlar Blok'u ile bağlarını kuvvetlendirmek isteyen Mao yönetimi temaslarda bulunmalarına rağmen Batı emperyalizminin bir uzantısı olarak değerlendirdiği İsrail'e karşı mesafeli bir duruş sergiledi (Feng, 2020). Hatta Çin BM Genel Kurulu'nun 1975'te Siyonizm'i bir tür "ırkçılık ve ırk ayrımcılığı biçimi" olarak nitelendiren 3379 sayılı kararını onaylayan ülkeler arasında yer aldı ("General Assembly, 30th Session," 1987). Çin'in FKÖ'nün BM'deki statüsünü destekleme çabalarına misilleme olarak İsrail 1965'te Çin'e karşı Tayvan lehine bir tavır takındı. Ancak Çin'in İsrail karşıtı politikasına rağmen Tel Aviv yönetimi ikili ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atmaya devam etti öyle ki İsrail Çin'in 1971'de BM üyeliğini desteklemiştir (Feng, 2020, s. 264-265).

4.2. Deng Xiaoping Etkisiyle Yumuşayan İlişkiler

Dünya 1970'lerin başında yumuşama dönemine girerken Sovyetlerle gerilen ilişkilerin yanı sıra ping-pong diplomasisi yoluyla ABD ile aralarındaki siyasi gerginliği yumuşatma yoluna giren Çin, uluslararası ilişkilerinde revizyon ve yeni bağlantılar kurma arayışına girdi. İsrail-Çin ilişkilerinin gelişimini hızlandıran temel etmen ise Çinli lider Deng Xiaoping'in ekonomik ve savunma alanlarında başlattığı modernleşme hamleleri oldu. Çin ekonomisini kalkındırma amacıyla başlayan reform ve dışa açılma süreci için İsrail gibi ülkeler Pekin tarafından stratejik olarak değerlendirildi. Bu dönemde Filistin tutumunu sürdüren Çin'in İsrail ile silah ticareti

görüşmeleri yapması ve Mısır-İsrail normalleşmesini olumlu karşılaması Çin-İsrail ilişkilerinde yakınlaşma sürecine işaret etti (Chen, 2012).

4.3. 1990'lar İtibarıyla Artan Karşılıklı Bağımlılık

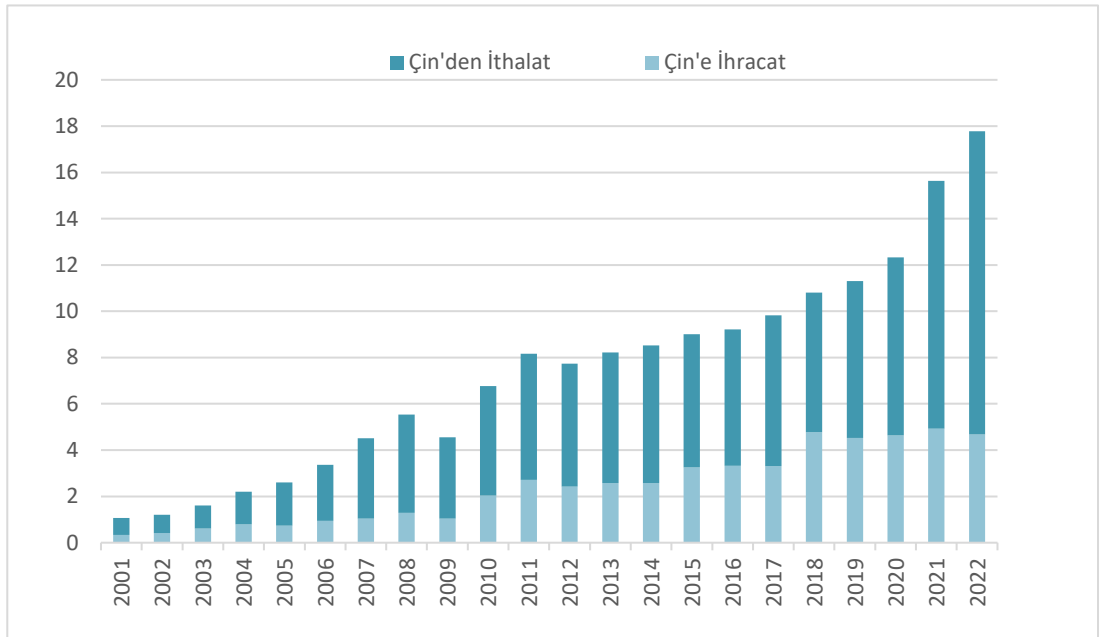
1989 yılında Çin'de yaşanan "Tiananmen Katliamı" olarak bilinen olayların ardından Batı tarafından silah ambargosu konan Çin, çareyi İsrail gibi silah ve havacılık teknolojisinde gelişme kaydeden ülkelerde buldu. İki ülke arasındaki askeri irtibatlar ve askeri-güvenlik sözleşmeleri ilişkilerin normalleşmesini hızlandıran temel etmenlerden biri oldu (Efron vd., 2019, s. 14-15). Daha da önemlisi 1992 yılında iki taraf arasındaki ilişkileri resmileştiren ortak bildiriye İsrail, Tayvan'ı Çin topraklarının devredilemez bir parçası olarak kabul ederken Çin, Filistin meselesi hakkında görüş beyan etmede çekimser kalmıştır ("Joint Communiqué," 2011). Yine aynı yıl itibarıyla iki taraf arasında üst düzey ziyaretler düzenlenmiş ve ticaret antlaşması, kültürel değişim, turizm ve tarım alanlarında iş birliği öngören bir mutabakat zaptı imzalanmıştır ("Embassy of the People's Republic of China," 2022).

2005 itibarıyla savunma iş birliğinin ötesine evrilen Çin-İsrail ilişkileri son on yılda kapsamlı bir stratejik ortaklığa dönüştü. 2017'de İsrail ile "yenilikçi ve kapsamlı bir ortaklık ilişkisi" kurduklarını ilan eden Xi, karşılıklı yarar çerçevesinde ikili iş birliğini derinleştireceklerini belirtti (Khaliq, 2021). Kuşak ve Yol İnisyatifi güzergâhında jeopolitik bir konumda olan İsrail ile Çin arasında yeni ekonomik anlaşmalar ve doğrudan yabancı yatırımlarda karşılıklı bir artış gözlemlendi. Son yirmi yılda iki ülke arasında düzenli olarak artan dış ticaret hacmiyle (Bkz. Şekil 1) Çin İsrail'in en büyük ticaret ortaklarından biri haline geldi. Ticari bağlara ek olarak ileri teknoloji açısından gelişmiş olan İsrail, son yıllarda Çinli firmaların Orta Doğu'daki önemli yatırım merkezlerinden biri haline geldi (Chaziza, 2020). Çin'in İsrail'deki başlıca yatırım alanlarını inovasyon teknolojisi, enerji, altyapı, demiryolu ve liman projeleri oluşturuyor. Eğitim ve kültürel alışverişler ikili ilişkilerde göze çarpan bir diğer etkileşim alanıdır. İki ülke arasında kültürel diyalogu arttırma amacıyla son yıllarda üniversite düzeyinde araştırma programları, öğrenci ve akademisyen değişimleri, ortak komiteler, forumlar, Konfüçyüs ve Yahudi Enstitüleri ve tarih merkezlerinin

kurulması çalışmalarına hız verildi (Yu, 2018). Bunların en bariz örneklerinden biri Çin-İsrail ilişkilerini geliştirme misyonuyla kurulan ve bu bağlamda akademik çalışmalar yapan Çin-İsrail Küresel İletişim Ağı ve Akademik Liderlik (SIGNAL) adlı düşünce kuruluşudur (“About: SIGNAL,” 2022).

Fakat Çin-İsrail ilişkileri birtakım zorluklar da barındırmaktadır. Bunlar arasında en göze çarpan unsur Çin-ABD rekabeti ve İsrail-ABD ittifakıyla eş zamanlı ancak onun etkisinde seyreden ikili ilişkilerin Orta Doğu’da çakışan çıkar alanlarıdır. Enerji güvenliği kaygılarıyla İran gibi İsrail karşıtı bölge ülkeleri ve Hamas ile yakın ilişkiler kuran Çin, Filistin yanlısı duruşunu da eşzamanlı olarak sürdürmektedir (Efron vd., 2019, s. 3-4). Çin’in İsrail yapımı ileri teknoloji ve savunma sistemine giderek artan talebi, İsrail-Çin ilişkilerinin gelişimi açısından kritik bir önem arz etmektedir. İki ülke arasında 1980’lerde başlayan milyarlarca dolar değerindeki silah ticareti ve 1992 sonrasında yapılan bir dizi kapsamlı savunma iş birliği projesi ABD tarafından endişe ve tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin 1990’ların ortalarından beri Çin’in İsrail’den satın almayı planladığı Phalcon Havadan Erken Uyarı Sistemi, 2000 yılı itibarıyla İsrail ile ABD arasında uzun süreli bir gerginlik yaratırken Çin-İsrail ilişkilerinde diplomatik bir çatlağa yol açmıştır (Kumaraswamy, 2005).

Şekil 1. Çin-İsrail Dış Ticareti (Milyar \$)

Kaynak: İsrail Merkezi İstatistik Bürosu

5. Orta Doğu Politikası Çerçevesinde Çin'in İsrail-Filistin Çatışmasına Yönelik Dış Politikası

Filistin-İsrail meselesinin çözümünü Orta Doğu'da barış ve istikrarın sağlanması için kritik gören Çin'in Filistin meselesine karşı tutumu ülkesinin ulusal ve uluslararası çıkarlarını koruma esasına bağlı olarak üç evreden geçmiştir: radikal, ılımlı ve dengeli. Mao döneminde Filistin direnişini her anlamda destekleyen ve İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmayı reddeden Pekin, 1970'lerin sonlarından itibaren radikal politikasında değişime giderek Tel Aviv ile yakınlaşmaya başlamış ve Filistinli direniş gruplarına askeri desteğini kademeli olarak azaltmıştır. İsrail ile 1980'lerde gelişen ticari bağlar ve 1992'de resmiyete dökülen ikili ilişkilerle birlikte sorunun barışçıl çözümünden yana tarafsız bir politika izlemeye başlamıştır. Ancak her evrede Pekin yönetiminin önceliği bölgedeki çıkarlarını korumak olmuştur (Burton, 2021). Orta Doğu enerji kaynaklarına ve bölgesel pazarlara bağımlılığı bir yana Çin İsrail ile teknolojik ve stratejik anlamda var olan iş birliğini daha da geliştirmek istemektedir. Bu nedenle Çin dış politikası karar alıcılarının Filistin-İsrail çatışması meselesinde iki tarafla da ilişkileri sürdürme yoluyla ulusal çıkarlarını riske atmayacak bir çeşit denge politikası yürüttüğü söylenebilir (Olimat, 2013, s. 65-68).

Çin, 1947 tarihli BM Genel Kurulu Planı 181 Sayılı Karar olarak bilinen ve Filistin topraklarında biri Arap diğeri Yahudi olmak üzere iki devlet kurulmasını ve Kudüs'ün uluslararası bir yönetim tarafından kontrol edilmesini öngören Taksim Planı'nı onaylayan devletlerden biridir. 1960'lardan sonraki dönemde ülkelerinin Filistinlilere meşru haklarını kazanmaları ve vatanlarına geri dönmeleri noktasında destek veren Çin, sorunun Taksim Planına göre çözülmesini önermiştir. Mao sonrası dönemde pragmatik bir dış politika benimseyen Pekin, Filistin meselesine yönelik politikasında ekonomik açılımlara paralel ve daha ılımlı bir seyir izledi. Böylece Soğuk Savaş döneminde Filistin yanlısı olan Çin, 1970'lerden itibaren İsrail ile ekonomik ve stratejik ilişkilerini geliştirerek iki tarafla da bağlarını sürdürmüş ve barış sürecine odaklı bir yol benimsemiştir (Savitt, 1989). Yine bu politika gereğince Çin, 1991'de düzenlenen ve Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün de dâhil olduğu Madrid Konferansı barış

görüşmelerini destekleyen güçlerin (ABD ve Rusya) yanında yer almıştır. Pekin'in Orta Doğu'da açık bir şekilde dengeli bir yaklaşım sergileme şansı veren gelişme ise Oslo Anlaşmaları (1993-1995) oldu. İsrail ve FKÖ'nün birbirlerini tanıması açısından önemli olan bu anlaşmalar, İsrail-Filistin çatışmasında ve Çin'in meseleye dönük politikasında bir dönüm noktası olmuştur (Burton, 2020).

5.1. Oslo Sürecinden Günümüze Çin'in Filistin Politikası

1993'te net petrol ithalatçısı olan ve enerji güvenliğini milli bir mesele olarak gören Çin için bölgesel barış ve istikrarın sağlanması, Orta Doğu politikasının önemli bir hedefi haline geldi. Nitekim 1990'ların başlarından itibaren Pekin, pragmatik ve iki taraf arasında dengeli bir yaklaşımla soruna diplomatik bir çözüm bulunması fikrini benimsemiştir (Burton, 2016). 2002'de Kahire'de basına konuşan Çin'in Orta Doğu özel elçisi Wang Shijie, Orta Doğu meselelerinin ancak barışçıl yollarla çözülebileceğini iddia etti ve tarafları müzakere etmeye çağırdı. Wang ayrıca Filistinlilerin meşru haklarını ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını savunmakla birlikte İsrail'e güvenlik kaygıları konusunda güvence verilmesi gerektiğini belirtti (People's Daily, 2002). Bu noktada Pekin, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 Sayılı Kararlarının uygulanması ve 'barış karşılığı toprak' ilkesi temelinde bir çözüm yolu bulunmasını savunmuştur. Buna göre Pekin İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına geri dönmesini gerektiren iki devletli çözümü desteklemiştir. Böylelikle yeni dünya düzenine ve küresel ekonomiye entegre olmaya odaklanan Çin, bu yıllarda gelecekteki ara buluculuk girişimlerinde dışarıdan müdahil olmak yerine daha aktif ancak dengeli bir rol oynama sinyali vermiştir (Chaziza, 2013).

Çin, 2002'de kurulan ve ABD, Rusya, BM ve Avrupa Birliği'nden oluşan Orta Doğu Dörtlüsü tarafından hazırlanan 'Yol Haritasını'¹ desteklemiş ve sonraki yıllarda bu Dörtlü'ye katılma isteğini belirterek söz konusu hedefini uygulamaya koymuştur. 2003 yılı içerisinde İsrail ve Filistinli barış yanlıları tarafından başlatılan ve iki devletli

¹ Orta Doğu Dörtlüsü tarafından İsrail-Filistin çatışmasını çözmeye yönelik tasarlanan üç aşamalı barış planı. En nihayetinde bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını öngören plana göre çatışmalar son bulacak, İsrail yasa dışı yerleşimlerini durduracak ve müzakereler kalıcı olarak sürdürülecek. Ancak süreç İsrail'in yerleşimlerin durdurulmasına yönelik uzlaşmaz tavrı ve çatışmaların devam etmesi nedeniyle sekteye uğradı (Road Map for Peace, 2003).

bir çözüm öngören Cenevre Girişimi'ni memnuniyetle karşıladı (Bureau Report, 2003). Ardından 2007'de düzenlenen Annapolis Konferansında² çizilen planı destekledi ("Chinese FM Meets," 2007). Pekin yönetiminin söz konusu girişimleri desteklemesinin temel nedeni, Çin'in de savunduğu, iki tarafın barış içinde bir arada yaşama şansını iki-devletli çözüm kapsamında tartışıyor olmalarıdır. Öte yandan Çin, tarafları barış görüşmelerini sekteye uğratacak eylemlerde bulunma gerekçesiyle eleştirmiştir. İsrail'in 2004 yılında yapımına başladığı ve "güvenlik çiti" olarak adlandırdığı ancak Filistinlileri birbirinden fiziksel olarak ayırması nedeniyle "ayrım duvarı" veya "utanç duvarı" olarak adlandırılan Batı Şeria Duvarı konusunda İsrail'i eleştirmiştir. Yine Çin, İsrail'in 2006'dan bu yana abluka altında tuttuğu Gazze'ye yönelik Aralık 2008'de başlattığı ve Hamas tarafından karşılık verilen saldırılara son vermesi çağrısında bulunarak bu tavrını sürdürmüştür (Zambelis, 2009).

Orta Doğu, ayrıca Çin'in küresel yükselişi ve tahayyül ettiği yeni dünya düzeni açısından stratejik önem arz ediyor. 1956'dan itibaren bölge ülkeleriyle kurulan ideolojik ve ekonomi temelli ilişkiler zamanla stratejik bir boyuta dönüşürken Pekin'in bölgeye yönelik tarafsız politikası proaktif bir strateji yönünde ilerlemeye başladı. Etki alanını genişletmeyi ve bölgede daha aktif olmayı hedefleyen Çin tarafından 2002 yılında Çin Orta Doğu Özel Temsilciliği ve 2016 yılında Suriye Özel Temsilciliği kuruldu. Çin Orta Doğu özel temsilcileri—Wang Shijie (2002), Sun Bigan (2006), Wu Sike (2009), Gong Xiaosheng (2014) ve Zhai Jun (2019)—temelde Filistin meselesine dair barış sürecini hızlandırmada rol almakla sorumlu olmuştur. Ancak temsilciliklerin kurulmasının ana motivasyonunu Çin'in bölgede büyük bir güç olarak nüfuzunu arttırma stratejisi oluşturuyor. Nitekim Arap Baharı sonrasında temsilciliklerin görev alanı kapsamı Suriye, Libya ve Yemen gibi çatışma gölgelerine odaklanmanın yanı sıra Kuşak ve Yol İnisiyatifi özelinde Çin-Arap iş birliğini ve bölgede Çin-Rus ortaklığını sağlamlaştırma amacına doğru genişlemiştir (Murphy, 2022).

² İsrail-Filistin çatışmasına dair barış müzakerelerini yeniden başlatmak amacıyla ABD öncülüğünde ve ev sahipliğinde toplanan uluslararası konferans. Filistin Yönetimi lideri Mahmut Abbas ve İsrail Başbakanı Ehud Olmert konferans sonunda imzaladıkları ortak bildiriye, Yol Haritası kapsamında da öngörülen iki devletli çözüm modelini içeren barış görüşmelerinin yeniden başlatılması noktasında uzlaştı ancak kararlar uygulanamadığı için süreç başarısız oldu (The Annapolis Conference, 2007).

5.2. Pekin'in Barış Önerileri ve Ara buluculuk Girişimleri

İki bin yıl öncesine dayanan Çin-Arap dünyası ilişkileri modern çağda siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliği alanlarında ve kapsamlı stratejik ortaklık zemininde ilerliyor. 2013 yılında ilan edilen ve tarihi İpek Yolu'nu canlandırmayı hedefleyen Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin önemli bir parçasını oluşturması sebebiyle Orta Doğu'nun önemi Çin dış politikasında çok boyutlu bir niteliğe büründü (Fulton, 2019). Pekin yönetiminin 2016'da yayınladığı Arap Politikası Belgesi bu politikanın somut göstergelerinden biri olmuştur. Belgede öngörülen 1+2+3 modeline göre Çin-Arap iş birliği kazan-kazan odaklı bir vizyonla enerji, güvenlik, altyapı ve yatırım olanaklarının yanı sıra kültürel diyalog, eğitim, bilim ve teknoloji alanında da ortaklığı arttırmayı hedefliyor ("Full Text of China's Arab Policy Paper," 2016). 2010'da Çin-Arap Ülkeleri İşbirliği Forumu (CASCF) ile kurulan Çin-Arap Stratejik İşbirliği, 2018'de Pekin'de düzenlenen Çin-Arap Ülkeleri İş birliği Forumu 8. Bakanlar Toplantısı itibarıyla kapsamlı stratejik ortaklığa dönüştü. Bu kapsamda Çin, Arap dünyasındaki yumuşak gücünü arttırmaya yönelik bir dizi sosyal ve kültürel faaliyette bulunuyor. İki medeniyet arasında kültürel alışverişi ilerletmek amacıyla düzenlenen faaliyetler dışında (Degang & Abdrabou, 2021) ikili veya çok taraflı çatışmaların çözümüne yönelik diyalog çağruları ve ara buluculuk girişimleri de öne çıkmaktadır.

Filistin meselesinin Orta Doğu'daki sorunların her zaman özünde bulunduğunu ve Orta Doğu'da istikrar olmadan dünyada barış olmayacağını iddia eden dönemin Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Orta Doğu'daki uzun süreli huzursuzluğun sadece bölgedeki ülkelere zarar vermekle kalmadığını aynı zamanda dünya barışını ve kalkınmasını da etkilediğini belirtti. Wang Yi'ye göre "Orta Doğu'daki çatışmalar iç içe geçmiş ve askeri yollarla çözülemeyecek durumda olduğu için siyasi yollarla bölgedeki koşullara uygun ve tüm tarafların çıkarlarını dikkate alan bir çözüm aranmalıdır" ("Wang Yi Talks," 2017). Bu noktada Çin'in İsrail-Filistin çatışmasında umduğu ara buluculuk rolü küresel stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çin'in ara buluculuk politikasının temelinde kendisini "sorumlu ve barışçıl" bir dünya gücü olarak kanıtlama, ekonomik çıkarlarını koruma ve ABD'ye karşı pozisyonunu güçlendirme arzusu yatmaktadır. Çin'in küresel çatışma yönetimine yönelik öne sürdüğü "kalkınma yoluyla barış, çok taraflı iş birliği ve müdahalesizlik" gibi ilkeler

Filistin meselesine yönelik yürüttüğü dış politika stratejisinin temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Aluf, 2021).

Filistin ve İsrail ile ilişkilerini belirli bir çerçeveye oturtan Pekin yönetimi geçen yüzyılın sonlarına doğru sorunun çözümüne yönelik sunduğu önerilerle birlikte daha belirgin bir politika izlemeye başladı. Ancak Pekin hükümeti uluslararası aktörler tarafından başlatılan ikili veya çok taraflı barış görüşmelerine bizzat katılmayarak bu girişimlere destekleyici bir tavır sergilemekten öteye geçememiştir. Zira Çin çatışma çözümüne yönelik doğrudan bir inisiyatif almaktan kaçınmış ve uluslararası toplumun soruna yönelik iş birliği yapması ve tarafları masaya oturmaya davet etmekle yetinmiştir. Örneğin 25 Aralık 1997’de gerçekleştirdiği Mısır ziyareti sırasında Çinli Bakan Qian Qichen, ülkesinin Orta Doğu Barış Süreci’ne dair önerilerini beş ilkede şöyle özetledi: “Madrid Konferansı Barış Görüşmeleri (1991)’nde kabul edilen ‘barış karşılığı toprak’ ilkesi ile ilgili BM kararlarının uygulanması temelinde ilerlenmelidir. İmzalanan tüm anlaşmalar ciddiyetle uygulanmalı ve barış sürecini engelleyecek her türlü girişimden kaçınılmalıdır. Orta Doğu ülkelerinin halklarının güvenliğini tehlikeye atacak her türlü şiddet eyleminden kaçınılmalıdır. Arap ülkeleri ile İsrail arasında barış ve güven inşa etmede yardımcı olacak bölgesel bir ekonomik iş birliği geliştirilmeli. Son olarak uluslararası toplum bölgede kapsamlı, adil ve kalıcı bir barış için taraflarla birlikte çalışmalıdır” (The Middle East Peace Process, 2000).

Mayıs 2003’te Çin’in Orta Doğu’daki ilk özel elçisi Wang Shijie, Orta Doğu Barış Süreci ve Orta Doğu Dörtlüsü tarafından hazırlanan Yol Haritası üzerine ülkesi adına beş maddelik bir öneri sundu. Buna göre “İsrail ve Filistin Çin’in de desteklediği ‘Dörtlü’ tarafından açıklanan ‘Orta Doğu için Yol Haritası’ barış planını bir an önce hayata geçirmelidir. Taraflar şiddeti durdurmalı, birbirlerinin kaygılarını dikkate almalı ve müzakerelerin yeniden başlatmalı. Bunun sağlanması için mümkün olduğunca erken bir tarihte adil, yetkili ve etkili bir uluslararası denetim mekanizması kurulmalıdır. İlgili BM kararları Madrid Barış Konferansı’nda ortaya konan ‘barış için toprak’ ilkesi ve tüm taraflarca kabul edilebilir kapsamlı ve kalıcı bir barış sağlamak amacıyla İsrail ile Suriye arasında ve İsrail ile Lübnan arasındaki müzakerelerin erken

bir tarihte yeniden başlatılması esastır. Son olarak Orta Doğu’da barış ve istikrarın sağlanmasından sorumlu olan uluslararası toplum Orta Doğu sorununa katkıda bulunmalıdır” (“China’s Five-Point Proposal,” 2003).

İsrail’in 2009’da Gazze’ye yönelik düzenlediği saldırılar tırmanırken Çin Orta Doğu Özel Temsilcisi Sun Bigan tarafından ülkesinin iki tarafta artan insani krizden derin endişe duyduğunu belirten beş maddelik yeni bir öneri taraflara sunuldu. Taraflara ateşkes çağrısında bulunan Bigan, Güvenlik Konseyi’nin 1860 Sayılı Kararı’na uymalarını istedi. “Gazze’deki insani krizi hafifletmek için çaba gösterilmeli ve barış görüşmelerine mümkün olan en kısa sürede yeniden başlamalı” diyen Bigan, ülkesinin bağımsız bir Filistin devleti kurulması yönündeki desteğini ve iki devletin barış içinde bir arada yaşamasına dair fikrini bir kez daha yineledi. Bigan son olarak adil ve kalıcı bir çözüm hedefine ulaşmak için ise yine uluslararası toplumu işaret etti ve “uluslararası toplum üzerine düşeni yapmalı ve barışı teşvik etme çabalarını daha da yoğunlaştırmalı” ifadelerini kullandı (“China’s Special Envoy,” 2009).

2010’ların başında İsrail ile stratejik ortaklık kurulmasıyla Filistin meselesine yaklaşımı görünür şekilde dengeli hale gelen Çin, uluslararası iş birliği çağrılarının yanı sıra tarafları iki-devletli çözüm modelini görüşmek üzere masaya oturmaya teşvik edecek ara buluculuk çabalarında bulunmaya başlamıştır. Bu çabalar Filistin meselesinde olumlu bir etki yaratamasa da Çin’in Orta Doğu’da artan varlığından memnun olan Filistin ve İsrail tarafı Pekin’in bölge meselelerinde ve barış sürecinde daha büyük bir rol oynamasını umuyor (“China Says it Will Host,” 2017). Nitekim Pekin, birincisi 2003 yılında Kudüs’te ve ikincisi 2006 yılında Pekin’de düzenlenen Filistinli ve İsrailli barış savunucularının katıldığı İsrail-Filistin Barış Seminerleri’ ne öncülük etmiştir. 2017’ye geldiğimizde, iki devletli çözüm modelini tartışmak üzere düzenlenen 3. Filistin-İsrail Barış Sempozyumunda konuşan Wang, Filistin-İsrail sorununun çözümüne yönelik atılacak adımlarda aktif ve yapıcı bir rol oynamak istediklerini belirtirken Doğu Kudüs merkezli tam bağımsız bir Filistin devleti konusundaki kararlılıklarını yineledi (Gao, 2017).

Çin hükümeti öncülüğünde çevrim içi düzenlenen 4. Filistin-İsrail Barış Sempozyumunda konuşan Çin Devlet Konseyi Üyesi Wang Yi; “Filistin-İsrail barışını

teşvik etme konusunda uzlaşmayı savunmak ve barış görüşmelerini ilerletmek, dayanışma ruhu içinde hareket etmek ve insani sıkıntıları hafifletmek, iki devletli çözüme bağlı kalmak ve hakkaniyet ve adaleti sağlamak” gerektiğini vurguladı (“The Fourth Palestine-Israel Peace Symposium,” 2021). İran-Suudi Arabistan uzlaşmasında oynadığı rolden sonra Çin Nisan 2023’te Filistin-İsrail çatışmasının çözümüne yönelik ara bulucuk girişimlerini tekrar gündeme getirdi. Filistin ve İsraili mevkidaşlarıyla telefon görüşmesi yapan Çin Dışişleri Bakanı Qin Gang, taraflara barış müzakerelerinin yeniden başlatılması konusunda ülkesinin ara buluculuk yapması teklifinde bulundu. İran-Suudi uzlaşmasının yanı sıra Ukrayna meselesinde Moskova ve Kiev’e sunduğu Ukrayna Barış Planı göz önüne alındığında Çin, bölgesel ve küresel küresel meselelerde kendisine biçtiği ara bulucu rolü uygulamadaki kararlılığının altını çizmiştir (“China Ready to Broker,” 2023).

5.2.1. Dört-Maddelik Barış Önerisi (2013)

2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi, Filistinli mevkidaşı Mahmud Abbas ile yaptığı görüşme sırasında dört maddelik bir barış önerisinde bulundu. Çok taraflı müzakerelerde sunulan barış önerilerini yinelemesinin yanı sıra bu plan, Çin’in taraflar arasında yürüttüğü ikili politikasını net bir biçimde ortaya koyması bakımından önemlidir (Toameh, 2013). Öneriye göre temel öncelik 1967 sınırları temelinde başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti’nin kurulması ve İsrail ile barış içinde bir arada yaşama fikri olmalıdır ki bu Filistin sorununun çözümünün anahtarıdır. Ancak İsrail’in “var olma hakkına” ve “meşru” güvenlik kaygılarına da saygı gösterilmelidir. İkincisi, müzakere Filistin ve İsrail arasında barışa giden tek yol olarak kabul edilmelidir. Yapılması gerekenler arasında yerleşim faaliyetlerinin ve sivillere yönelik şiddeti durdurulması, Gazze ablukasının kaldırılması ve Filistinli mahkûmlar sorununun uygun şekilde ele alınması öne çıkıyor. Öneri ayrıca Filistin’deki iç uzlaşmanın barış görüşmelerinin yeniden başlamasını hızlandıracağını belirtiyor. Son madde ise uluslararası toplumu bir kez daha barış sürecinde ilerleme için garantör olmaya davet ediyor (“Chinese President,” 2013).

5.2.2. Beş-Maddelik Barış Önerisi (2014)

Ülkesinin Filistin-İsrail barışı başta olmak üzere Orta Doğu'da daha büyük bir rol oynamak istediğini belirten Dışişleri Bakanı Wang, 2014 yılının ilk günlerinde barış görüşmelerini başlatacak mekanizma olarak kurulan fakat Mahmud Abbas'ın "işe yaramaz" olarak nitelendirdiği Orta Doğu Dörtlüsü'ne katılmaya hazır olduğunu duyurdu (Keck, 2014). Bu esnada İsrail'in 8 Temmuz 2014'te Gazze'ye yönelik başlattığı kara, hava ve denizden saldırıları kapsayan askeri operasyon sonucunda yüzlerce Filistinli hayatını kaybetti ("Çin'in Orta Doğu Özel Temsilcisi," 2014). Hamas'ın roketlerle karşılık verdiği saldırılarla birlikte günler süren çatışmanın çözümü için aralarında Türkiye ve Mısır'ın bulunduğu bazı ülkeler ara buluculuk girişimlerinde bulundu. Gazze krizinde ateşkes sağlanması için Mısır'ın önerisini destekleyen ve Kahire'ye resmi ziyarette bulunan Wu, "Gazze'de tekrarlanan gerginliğin önlenmesi için Filistin sorununa kalıcı çözüm getirilmesi gerektiğini" vurguladı ("Çin: Filistin Sorununa Köklü Çözüm," 2014).

169

Wu, Mısır ziyareti esnasında Filistin sorununun çözümüne ilişkin beş maddelik bir öneri paketi daha sundu. Buna göre taraflar müzakere yoluyla ortak güvenlik için bir plan çizmeli ve bunun için gerekli bir garanti mekanizması oluşturmalıdır. Gazze ablukası, Filistinli tutuklular ve İsrail'in güvenlik kaygıları meselelerini tekrarlayan öneri, BM Güvenlik Konseyi'ne çözüme yönelik sorumluluk alması çağrısında bulunuyor. Çin ise Gazze halkına 1,5 milyon ABD doları acil insani yardım yapacak ("China Raises Five-Point Peace Proposal," 2014). Bu esnada Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri sağlamlaştırma adımları atan Xi, Arap Ligi'ne yaptığı konuşmada "Filistin'in uluslararası topluma tam bağımsız bir devlet olarak entegre olma yönündeki meşru isteklerini ve Orta Doğu barış sürecini sıkı bir şekilde desteklediklerini" ifade ederek Arap devletleriyle güven tazelemeye çalıştı (Macauley, 2016).

5.2.3. Dört-Maddelik Barış Önerisi (2017)

Mahmud Abbas'ın Temmuz 2017'de Çin'e ziyareti esnasında konuşan Xi Jinping; Çin ile Filistin arasındaki uzun yıllara dayanan dostluk ve iş birliğinin siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda atılan imzalarla daha da ileri taşınacağını belirtti. Filistin ve İsrail'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi güzergâhındaki önemli ortakları olduğunu vurgulayan Xi, iki

taraf arasında siyasi müzakereleri başlatacak, karşılıklı yarar ve iş birliğini arttıracak ve Filistin kalkınmasını destekleyecek ‘üçlü bir diyalog mekanizması’ başlatılması teklifinde bulundu (Zhou, 2017). Xi ayrıca uzlaşmazlığın çözümünü teşvik etmek için dört maddelik bir öneri sundu. Buna göre Çin, iki devletli çözüm ve İsrail’in 1967 sınırlarına çekilmesi, BM Güvenlik Konseyi’nin 2334 Sayılı Kararı’nı uygulaması ve yasa dışı yerleşim faaliyetlerini durdurması konusunda kararlıdır. Uluslararası toplum ise barış için güçlü bir koordinasyon sağlamalıdır. Xi son olarak, “siyasi müzakereyi teşvik ederken Filistin-İsrail iş birliğini ilerletmek için kalkınma konusuna büyük değer vermek de önemlidir” dedi (“Xi Jinping Put Forward,” 2017). 2013’teki öneriyi büyük oranda yinelemekle birlikte bu öneri yeni ve daha somut girişimler içeriyor. Çinli şirketlerin Filistin’de güneş enerjisi santralleri gibi alanlarda yatırım yapması ve İsrail ve Filistin arasında yatırım ve iş birliği yapma çağrısı buna örnek (Xinhua, 2017).

5.2.4. Dört-Maddelik Barış Önerisi (2021)

Mayıs 2021’de başlayan İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırısında yüzlerce sivil hayatını kaybederken binlerce kişi yaralandı ve şehrin altyapısında ciddi hasar meydana geldi. Aynı ay içerisinde İsrail güçlerinin Kudüs’ün Şeyh Cerrah Mahallesi’ndeki Filistinlileri evlerinden çıkarma girişimleri ve Mescid-i Aksa’daki Filistinlilere karşı orantısız güç kullanmasıyla iki taraf arasındaki gerginlik hat safhaya ulaştı (Canlı, 2021). Çatışmalar tırmanırken Çin, meseleye ilişkin ortaya koyduğu dört maddelik öneri paketinde İsrail’i Gazze’ye uyguladığı ablukayı kaldırmaya ve BM Güvenlik Konseyini harekete geçmeye çağırdı (Xinhua, 2021). Çin ayrıca diğer ülkelerle birlikte BM’de acil durum toplantısı ve İsrail’in çatışmadaki faaliyetlerine yönelik savaş suçları soruşturması başlatılması çağrısı yaptı (Cook, 2021). Temmuz 2021’de ise dördüncüsü düzenlenen Filistin-İsrail Barış Sempozyumunda konuşan Dışişleri Bakanı Wang, tarafları Pekin’de müzakere yapmaya davet etti (“Beijing Offers,” 2021). “Filistin’de adalet gecikti ama sonsuza kadar ertelenemez” diyen Wang, ülkesinin çözüm konusundaki kararlılığına dikkat çekti (Cheng, 2021). Tarafları doğrudan konuşmaya davet eden Çin böylelikle “Filistin meselesinin çözümüne yönelik şimdiye kadarki doğrudan en somut adımı atmış oldu” (Sun, 2021).

Pekin hükümeti tarafından öne sürülen söz konusu barış çağrılarında çıkarılabilecek en önemli sonuç, Çin'in İsrail ve Filistin'i çatışmanın çözümsüzlüğünde eşit derecede sorumlu tutması ve iki tarafın da çıkarlarını eşzamanlı desteklemesi gerçeğidir. Çin'e göre İsrail siyasi ve askeri hamleleriyle Filistinlilerin özgürlük ve hayat hakkını kısıtlarken Filistin, İsrail'in güvenliğini şiddet eylemleriyle tehlikeye atıyor. Bu sebeple Pekin tarafların "meşru" haklarını korumak ve bölgede kalıcı bir barışın tesisi için karşılıklı taviz verilmesi gerektiğini savunuyor. Diğer bir önemli sonuç ise Filistin meselesini Orta Doğu sorunu olarak nitelendirmesi ve uzlaşmazlığın çözümü için çok taraflı bir mekanizma kurulması gerektiği düşüncesidir. Kısacası, Pekin bir yandan İsrail ile iyi ilişkilerini sürdürürken diğer taraftan Filistin direnişine diplomatik kanallarla destek vermeye devam etmektedir.

5.3. Çin'in Kudüs Politikası

Pekin'in Kudüs'ün statüsüne yönelik yaklaşımı, Filistin meselesi hakkındaki denge politikasıyla paralel bir seyir izlemektedir. Doğu Kudüs'ü Filistin devletinin başkenti olarak tanımakla birlikte Çin, İsrail-Filistin çatışmasının temeli olarak gördüğü Kudüs'ün statüsüne yönelik kararların tek taraflı bir adımdan ziyade "diyalog ve BM kararları temelinde müzakere yoluyla belirlenmesini" istiyor ("China's Position," 2017). 6 Aralık 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in "bölünmez başkenti" olarak kabul ettiğini ve Amerikan Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyacağını duyurmasıyla Filistin meselesinde yeni bir dönem başladı. Trump'ın kararının bölgedeki tansiyonu arttırabileceğini söyleyen Çin, Doğu Kudüs'ü Filistin Devleti'nin başkenti olarak tanımaları noktasındaki kararlılıklarını yineledi ve Kudüs'ün statüsüne yönelik tek taraflı kararlardan kaçınılması çağrısında bulundu (Gao, 2017). BM Genel Konseyi toplantısında ilgili kararı reddetmesinden kısa bir süre sonra Çin, 3. Filistin-İsrail Barış Sempozyumuna öncülük etti. Aynı yıl içerisinde Trump'ın Kudüs kararı üzerine toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Olağanüstü Zirve'sinin ardından konuşan Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Lu Kang, Doğu Kudüs'ü Filistin Devleti'nin başkenti olarak ilan eden İstanbul Deklarasyonu'nu destekledi (Kabakci & Kar, 2017).

28 Ocak 2020'de ABD Başkanı Donald Trump ile İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu tarafından masada Filistin tarafı bulunmadan imzalanan ve Trump'ın

“Yüzyılın Anlaşması” olarak nitelendirdiği “Orta Doğu Barış Planı” hazırlandı. Yüzyılı aşkın Filistin meselesini çözeceği iddia edilse de plan, Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak kabul ederek İsrail’in Filistin topraklarını ilhakını meşrulaştırmış ve Filistinlilere küçük bir toprak parçası vadederek iki devletli çözüm şansını azaltmıştır (Taştekin, 2020). Bu sebeple Filistin Yönetimi, Hamas, Türkiye ve İran gibi birçok aktör tarafından reddedilen plan, Çin yönetimi tarafından da tek taraflı hazırlanması ve adil olmadığı gerekçesiyle tepkiyle karşılandı (“Çin Dışişleri’nden,” 2020). Ancak Çin denge politikası gereği aynı yıl içerisinde İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn arasındaki ilişkileri normalleştiren İbrahim Anlaşmalarını olumlu karşıladı (Cafiero & Wagner, 2020). Öte yandan 2021 yılındaki çatışmalara yönelik ateşkes çağrısında bulunan Çin’in BM Temsilcisi Zhang Jun, “İsrail, Kutsal Şehir’ in tarihi önemini ve mevcut statüsünü korumalı” şeklinde konuştu (Xinhua, 2021). Son olarak Mayıs 2022’de İsrail’in Mescid-i Aksa’ya düzenlediği saldırılar üzerine açıklamalarda bulunan Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Wang Wenbin, “Kudüs’ün tarihsel statüsünü değiştirecek tek taraflı girişimlere karşı olduklarını” belirtti. Wang ayrıca “Kudüs’te yarım yüzyıldan fazladır süren adaletsizlik son bulmalı” ifadelerini kullanarak ülkesinin Kudüs’ün statüsüne yönelik dış politikasını bir kez daha netleştirdi (Çin’den Kudüs Açıklaması, 2022).

6. Çin, İsrail-Filistin Çatışmasında Etkin Ara Bulucu Olabilir mi?

Çin’in bölge ülkeleriyle gelişen ekonomik bağları ve bölgeye yönelik saldırgan ve sömürgeci bir geçmişi olmaması ve en önemlisi ABD’nin İsrail yanlısı duruşuna karşın göreceli olarak daha dengeli pozisyonu, Pekin’in Filistin meselesindeki olası bir ara buluculuk girişiminde elini güçlendirebilecek durumlardır (Rakhmat, 2021). Nitekim Pekin ara buluculuk rolü için tarafların güvenini kazanma konusunda diğer aktörlere nazaran daha pozitif bir görüntü çiziyor. Artan yabancı yatırım ve finansal yardımlarla birlikte Çin, bölge ülkelerinin siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek istedikleri bölge dışı aktörlerin başında geliyor. Bölgede yapılan kamuoyu araştırmalarına göre Arap vatandaşları ülkelerinin Çin ile geliştirilen ikili ilişkilere ABD ile olan ilişkilere nazaran çok daha sıcak bakıyor (Robbins, 2020). Çin ayrıca birçok Arap rejimi ve

bölge aktörü tarafından barış sürecinde ABD'yi dengeleyici bir güç olarak görülüyor. Örneğin Donald Trump yönetiminin barış görüşmeleri tekliflerini reddeden Filistin, Çin'in ara buluculuk önerisini memnuniyetle karşılamıştır ("PLO Welcomes," 2021). Ancak Filistin meselesi çatışmanın doğası ve taraflar arasındaki güç dengeleri gereği Pekin'in muhtemel ara buluculuk çabalarını sekteye uğratabilecek bazı önemli sakıncalar barındırıyor.

Ara buluculuk girişiminde önemli olan kriterlerden biri üçüncü tarafın çatışmanın taraflarınca karşılıklı olarak kabul edilebilir olmasıdır. Ancak kuruluşundan bu yana İsrail'in en büyük destekçisi olan ABD'nin dâhil olmadığı bir barış planını kabul etme olasılığı uzmanlarca düşük görülmektedir (Rezeg, 2021). Çin'in müzakere çağrılarını Filistin halkı tarafından son derece olumlu karşılanırken İsrail'in mevcut kazanımlarını kaybetmemesi adına ABD'nin dâhil olduğu bir çözüm sürecinden yana olması daha olası görünmektedir ("80% of Palestinians," 2023). Öyle ki Çin, ABD'yi çatışmada İsrail yanlısı duruşundan dolayı eleştirmiş ve iki devletli çözüme engel olmaması konusunda çağrıda bulunmuştur (Cheng, 2021). İkincisi, gerek taraflar gerekse uluslararası toplum iki devletli çözüm modelinin uygulanabilirliği konusunda oldukça şüpheli (Rezeg, 2021). Zira çatışma doğası gereği bir toprak mücadelesi ve aynı toprak üzerinde hak iddia eden Yahudi kimliği ile Filistin kimliği arasında bir var olma mücadelesine dönüşmüş durumda. Bugün İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklarda Filistinlilerin aleyhine artan siyasi ve askeri faaliyetleri ve yasa dışı yerleşim politikasından geri adım atmaması barış sürecinin önündeki en büyük engel olarak değerlendiriliyor. İsrail'in Batı Şeria'nın bazı kısımlarını ilhak planları üzerine Abbas İsrail ve ABD ile yapılan tüm anlaşmaları feshettiğini duyurarak bu argümanı desteklemiştir ("China Firmly Supports," 2020). Bu sebeple İsrail'in 1967 savaşı sonrası işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Kudüs'ün bölünmesi önerisini kabul etmesi kısa dönemde olası görünmüyor.

Ara buluculuk diplomasisinde çatışmanın taraflarını masaya oturmaya ikna etmede önemli bir motivasyon unsuru olan ekonomik teşvikler, İsrail-Filistin çatışmasında da son derece önem arz ediyor. Nitekim Pekin Filistin ve İsrail arasındaki kalkınma ve iş birliği yoluyla barışı teşvik etme stratejisini benimsemektedir. Ne var ki Çin-İsrail arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık Çin-Filistin ekonomik ilişkileriyle

karşılaştırıldığında asimetrik bir seyir izliyor. İki taraf arasındaki İsrail lehine olan denge, Tel Aviv yönetiminin uluslararası destek konusunda elini güçlendirirken Filistin tarafı üzerinde baskı oluşturmaya yol açıyor. Zira Filistin-Çin ilişkilerine nazaran İsrail-Çin ilişkileri çok daha karmaşık ve stratejik (Burton, 2023). Kuşak ve Yol İnisiyatifi kapsamında İsrail'in Çin için Filistin'den daha çok önem arz etmesi, Çin'in İsrail üzerinde bir baskı oluşturma şansını azaltıyor. Örneğin 2021 yılında Hamas ve İsrail arasındaki günlerce süren çatışmada ateşkes girişimlerine rağmen Çin'in değil Mısır'ın ara buluculuğuyla gerçekleşti. Ayrıca Çin'in bölgedeki ekonomi odaklı varlığı tarafların güvenlik konusundaki kaygılarını karşılayamayacağı gibi Çin, ABD'nin bölgesel ve küresel düzeydeki askeri üstünlüğüne henüz alternatif oluşturabilecek güçte görünmüyor (Sun, 2021). Dahası, Çin'in Hamas gibi Filistin direnişinde etkin olan grupları barış görüşmeleri için siyasi bir aktör olarak kabul etmemesi girişimleri sekteye uğratabilecek etmenler arasında yer alıyor (Rezeg, 2021).

Bunlara ilaveten, Çin'in çatışma çözümü yönetimine odaklanmaktan ziyade ulusal çıkarlarını önceleyen pragmatist yaklaşımı da ara buluculuk çabalarının söylemde ve sembolik boyutta kalmasına neden olmaktadır. Çin'in geçen on yılda statükodan yana yürüttüğü müdahaleci olmayan ve tarafları ikna etmekle yetinen geleneksel politikasını sürdürme arzusu Pekin'in çatışma çözümüne müdahil olma boyutunu sınırlandıran faktörler arasında yer alıyor. Taraflarla geliştirilen siyasi ve ekonomik ilişkiler ara buluculuk yapması için bir fırsat doğarsa da Çin, çoğu zaman dolaylı bir rol oynamayı ve uluslararası toplumun öncülüğünde bir çözüm yolu bulunmasını tercih etmiştir. Şüphesiz ABD'nin ve Rusya'nın aksine bölgede direkt bir müdahale geçmişi olmaması ve Tahran-Riyad uzlaşmasındaki rolü, Pekin öncülüğünde sorunun çözümüne dair umutları arttırabilir. Ancak Çin'in sınırlı müdahalesi, Çin'in Filistin meselesindeki girişimlerinin başarılı olmasını engelleyebilir. Tüm bunlara karşın Orta Doğu'da artan varlığını sağlamlaştırması adına Pekin'in daha proaktif bir çizgide hareket etmesi de olası. Herkesle iyi geçinme politikası sürdürülmesi zor görünse de çıkarlarını tehlikeye atmadan taraflar arasında denge kurmayı amaçlayan Çin dış politikasının öngörülebilir gelecekte de sürmesi kuvvetle muhtemel.

Sonuç

Çin'in Orta Doğu'ya yönelik yürüttüğü stratejik ve ekonomik güdümlü pragmatik dış politikası günümüze kadar tarafsız ve statüko yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bugün Çin dış politikasının Orta Doğu'da dengeleyici bir politika benimsemesinin temelinde Çin'in bölgeye yönelik artan istikrarsızlık kaygısı ve ulusal çıkarları koruması arzusu yatmaktadır. Filistin sorununu çözmeden Orta Doğu'da barış ve istikrarın sağlanamayacağını düşünen Çin yönetimi, Filistin ile İsrail arasındaki tıkanan barış görüşmelerini yeniden başlatma girişimlerinde bulunmuştur. Nitekim Çin için olası bir barış bölge ülkeleriyle var olan ticari, ekonomik ve stratejik kazanımlarını koruma ve arttırmanın yanı sıra küresel hedeflerini gerçekleştirme şansı demek. Bu anlamda Çin, geçen on yılda Filistin ve İsrail'e sunduğu bir dizi barış önerisi kapsamında tarafları defaatle müzakere etmeye davet etmiştir. Her ne kadar Çin'in İsrail-Filistin çatışmasına dair ara buluculuk diplomasisi henüz meyvelerini vermese de Çin'in küresel ve Orta Doğu'daki bölgesel hedefleri ve özellikle de sorumlu dünya gücü imajı çizme hedefinden dolayı söz konusu politikasından kısa dönemde vazgeçeceğini söylemek iddialı olacaktır.

Kaynakça

About: SIGNAL-Sino-Israel Global Network & Academic Leadership. (2022).

<https://sino-israel.org/about/>

Aluf, D. (2021). *China as a Conflict Mediator: Interests, Influence, and Implications for the Israeli-Palestinian Conflict*. Ramat Gan: SIGNAL.

Baroud, R., & Rubeo, R. (2018). *Will China Abandon the Palestinians?*

<https://www.aljazeera.com/opinions/2018/10/23/will-china-abandon-the-palestinians>

Behbehani, H. S. (1981). *China's Foreign Policy in the Arab World, 1955-75: Three Case Studies*. London and Boston: Kegan Paul International.

Beijing Offers to Host Palestinian-Israeli Peace Talks in China. (2021).

<https://news.cgtn.com/news/2021-07-16/Beijing-offers-to-host-Palestinian-Israeli-peace-talks-in-China-11WxOFgOxlm/index.html>

- Birleşmiş Milletler. (tarih yok). *The Question of Palestine: Voting Record*.
https://www.un.org/unispal/document-category/voting-record/?wpv_view_count=4164
- Bureau Report. (2003). *China Welcomes Geneva Initiative on Middle East Peace*.
https://zeenews.india.com/news/world/china-welcomes-geneva-initiative-on-middle-east-peace_134679.html
- Burton, G. (2016). Explaining Beijing's Shift from Active to Passive Engagement in Relation to the Arab-Israeli Conflict. *Sociology of Islam*, 4(1-2), 93-112.
<https://doi.org/10.1163/22131418-00402001>
- Burton, G. (2019). Chinese Conflict Management in Libya, Syria, and Yemen after the Arab Uprisings. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 13(1), 18-34. doi:10.1080/25765949.2019.1586178
- Burton, G. (2020). *China and Middle East Conflicts: Responding to War and Rivalry from the Cold War to the Present*. London and New York: Routledge.
- Burton, G. (2021). China and the Palestinian–Israeli Conflict. J. Fulton, *Routledge Handbook on China-Middle East Relations*. Kitap bölümü (s. 368-383). New York: Routledge.
- Burton, G. (2023). *China's Offer to Mediate in the Israel-Palestine Conflict Is Overstated – For Now*.<https://thediplomat.com/2023/04/chinas-offer-to-mediate-in-the-israel-palestine-conflict-is-overstated-for-now/>
- Cafiero, G., & Wagner, D. (2020). *China and the Abraham Accords Peace Agreement*. <https://www.mei.edu/publications/china-and-abraham-accords-peace-agreement>
- Canlı, E. (2021). *Filistin ve İsrail'de 2021'e Şeyh Cerrah Olayları ile Gazze'deki Savaş Damga Vurdu*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistin-ve-israilde-2021e-seyh-cerrah-olaylari-ile-gazzedeki-savas-damga-vurdu/2460278>

- CCTV Video News Agency. (2016). Palestine Supports China's Sovereignty over South China Sea Islands, Says Senior Official. Youtube [Video].
<https://www.youtube.com/watch?v=uTariMU9CWA>
- Chaziza, M. (2013). China's Policy on the Middle East Peace Process after the Cold War. *China Report*, 49(1), 161-175.
<https://doi.org/10.1177/0009445513479460>
- Chaziza, M. (2020). *China's Middle East Diplomacy: The Belt and Road Strategic Partnership*. Chicago: Sussex Academic Press.
- Chen, Y. (2012). China's Relationship with Israel, Opportunities and Challenges, Perspectives from China. *Israel Studies*, 17(3), 1-21.
<https://www.jstor.org/stable/10.2979/israelstudies.17.3.1> adresinden alındı
- Cheng, Z. (2021). *U.S. Stance toward Israel-Palestine Conflict Evokes Criticism*.
https://www.bjreview.com/Opinion/Voice/202105/t20210528_800247956.html
- China Firmly Supports Palestine in Protecting its Territory*. (2020).
<https://newsus.cgtn.com/news/2020-05-21/China-firmly-supports-Palestine-in-protecting-its-territory-QFh4MP46OY/index.html>
- China Pushes Four-Point Israeli-Palestinian Peace Plan*. (2017).
<https://www.timesofisrael.com/china-pushes-four-point-israeli-palestinian-peace-plan/>
- China Raises Five-Point Peace Proposal on Settling Israel-Palestine Conflict*. (2014). <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgjb/eng/xwdt/zgyw/t1180306.htm>
- China Ready to Broker Israel-Palestine Peace Talks, Says Foreign Minister*. (2023). The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/18/china-ready-to-broker-israel-palestine-peace-talks-says-foreign-minister>
- China Says it Will Host Israeli-Palestinian 'Peace Symposium.'* (2017).
<https://www.timesofisrael.com/china-says-it-will-host-israeli-palestinian-peace-symposium/>
- China Supports Palestinian Development Plan*. (2007).
https://www.chinadaily.com.cn/china/2007-12/18/content_6330104.htm

- China's Five-Point Proposal on the Current Middle East Question (In English).* (2003). <https://www.mfa.gov.cn/ce/ceegy/eng/rdwt/zdwt/zdjs/t77315.htm>
- China's Position on the Recent Development of the Status of Jerusalem.* (2017). <https://www.mfa.gov.cn/ce/cemy/eng/zgxw/t1519036.htm> adresinden alındı
- China's Special Envoy to the Middle East Holds a Briefing for Chinese and Foreign Journalists.* (2009). <https://www.mfa.gov.cn/ce/cgsf//eng/xw/t533687.htm>
- Chinese FM Meets with Palestinian, Israeli Leaders.* (2007). <http://www.cctv.com/english/20071128/106179.shtml>
- Chinese President Makes Four-point Proposal for Settlement of Palestinian Question.* (2013). <https://tinyurl.com/3kw4pacw>
- Cook, P. (2021). *UN to Launch Investigation into 'Crimes' Committed in Israel and Palestine.* <https://genevasolutions.news/peace-humanitarian/un-to-launch-investigation-into-crimes-committed-in-israel-and-palestine>
- Çin Dışışleri'nden 'Yüzyılın Anlaşması' Yorumu: Bütün Planlar Filistin Sorununa 'Adil Çözüm' Niteliğinde Olmalı.* (2020). <https://tr.sputniknews.com/20200129/cin-disislerinden-yuzyilin-anlasmasi-yorumu-butun-planlar-filistin-sorununa-adil-cozum-niteliginde-1041285360.html>
- Çin: Filistin Sorununa Köklü Çözüm Getirilmeli.* (2014). <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cetur/tur/xwdt/t1177092.htm> adresinden alındı
- Çin'den Kudüs Açıklaması.* (2022). <https://rb.gy/hsa7f>
- Çin'in Ortadoğu Özel Temsilcisi Vu: "İsrail ve Filistin arasında ateşkese destek için her şeyi yapmaya hazırız".* (2014). <https://www.sondakika.com/haber/haber-cin-in-ortadoğu-ozel-temsilcisi-vu-israil-ve-6314053/>
- Degang, S., & Abdrabou, A. A. (2021). Çin ve Arap Ülkeleri Arasındaki Kültürel Alışverişlerin Gelişimi: Kuşak ve Yol Çağı'nda Fırsatlar ve Zorluklar. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 2(4), 24-42.

- Efron, S., Shatz, H. J., Chan, A., Haskel, E., Morris, L. J., & Scobell, A. (2019). *The Evolving Israel-China Relationship*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2641.html
- Ehteshami, A., & Horesh, N. (2020). *How China's Rise Is Changing the Middle East*. New York: Routledge.
- Embassy of the People's Republic of China in the State of Israel. (2022). *Sino-Israeli Relations*. <https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceil/eng/zygx/t159775.htm>
- Evron, Y. (2017). China's Diplomatic Initiatives in the Middle East: The Quest for a Great-Power Role in the Region. *International Relations*, 31(2), 125-144.
doi:10.1177/0047117815619664
- Feng, T. (2020). China and Israel and the 'Period of Silence,' 1955-1978. *Proceedings of the 2nd International Conference on Literature, Art and Human Development (ICLAHD 2020)* (s. 262-266). Atlantis Press.
<https://doi.org/10.2991/assehr.k.201215.435>
- 179
- Ferdinand, P. (2016). Westward Ho—The China Dream and 'One Belt, One Road': Chinese Foreign Policy under Xi Jinping. *International Affairs*, 92(4), 941-957.
<https://doi.org/10.1111/1468-2346.12660>
- Fraihat, I., & Leber, A. (2019). China and the Middle East after the Arab Spring: From Status-Quo Observing to Proactive Engagement. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 13(1), 1-17. doi:10.1080/25765949.2019.1586177
- Full Text of China's Arab Policy Paper*. (2016).
http://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content_281475271412746.htm
- Fulton, J. (2019). *China's Changing Role In The Middle East*. Washington, D.C.: Atlantic Council.
- Gao, C. (2017). *China Vows to Play an Active Role in Settling the Palestine-Israel Issue*. <https://thediplomat.com/2017/12/china-vows-to-play-an-active-role-in-settling-the-palestine-israel-issue/>

- Gao, C. (2017). *What's China's Stance on Trump's Jerusalem Decision?*
<https://thediplomat.com/2017/12/whats-chinas-stance-on-trumps-jerusalem-decision/>
- General Assembly, 30th Session: 2400th Plenary Meeting, Monday, 10 November 1975, New York.* (1987). <https://digitallibrary.un.org/record/745171>
- Harris, L. C. (1977). China's Relations with the PLO. *Journal of Palestine Studies*, 7(1), 123-154. <https://www.jstor.org/stable/2536531>
- Hayakawa, O. (2017). *Economic Developments First and Politics Later? The New Paradigm in China-Palestine Relations.*
<https://www.middleeastmonitor.com/20171010-economic-developments-first-and-politics-later-the-new-paradigm-in-china-palestine-relations/>
- IMSD (Initiative Mediation Support Deutschland). (2017). *Basics of Mediation: Concepts and Definitions.*
<https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Basics%20of%20Mediation.pdf>
- Joint Communiqué on the Establishment of Diplomatic Relations between the People's Republic of China and Israel.* (2011).
https://en.wikisource.org/wiki/Joint_Communicu%C3%A9_on_the_Establishment_of_Diplomatic_Relations_between_the_People%27s_Republic_of_China_and_Israel
- Kabakci, F., & Kar, N. (2017). *China Supports Palestine with E. Jerusalem its Capital.* <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-supports-palestine-with-e-jerusalem-its-capital/1004868>
- Keck, Z. (2014). *China Wants to Join Middle East Peace Quartet.*
<https://thediplomat.com/2014/01/china-wants-to-join-middle-east-peace-quartet/>

- Khaliq, R. u. (2021). *China, Israel Vow to Strengthen Relations for 'Win-Win Cooperation'*. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-israel-vow-to-strengthen-relations-for-win-win-cooperation/2424229>
- Kumaraswamy, P. (2005). Israel-China Relations and the Phalcon Controversy. *Middle East Policy*, 12(2), 93-103. <https://doi.org/10.1111/j.1061-1924.2005.00204.x>
- Lanteigne, M. (2020). *Chinese Foreign Policy: An Introduction* (4. b.). New York: Routledge.
- Macauley, R. (2016). *Xi Jinping Wants a Palestinian State with East Jerusalem as its Capital*. <https://qz.com/600681/xi-jinping-wants-a-palestinian-state-with-east-jerusalem-as-its-capital/>
- Middle East Monitor. (2022). *China Denounces Israel's Illegal Settlements and Urges UN to Focus on Palestine*. <https://www.middleeastmonitor.com/20220324-china-denounces-israels-illegal-settlements-and-urges-un-to-focus-on-palestine/>
- Murphy, D. C. (2022). *China's Rise in the Global South: The Middle East, Africa, and Beijing's Alternative World Order*. California: Stanford University Press.
- Olimat, M. S. (2013). *China and the Middle East: From Silk Road to Arab Spring*. New York: Routledge.
- People's Daily. (2002). *China Calls for Mideast Peace Based on Land-for-Peace Principle*. <http://www.china.org.cn/english/international/48219.htm>
- PLO Welcomes China's Invitation to Broker Talks with Israel*. (2021). <https://www.middleeastmonitor.com/20210325-plo-welcomes-chinas-invitation-to-broker-talks-with-israel/>
- Rakhmat, M. Z. (2021). *3 Reasons China Could Be an Alternative Mediator in the Israeli-Palestinian Conflict*. <https://theconversation.com/3-reasons-china-could-be-an-alternative-mediator-in-the-israeli-palestinian-conflict-162363>

- Remarks by Ambassador Zhang Jun at the UN Security Council Briefing on the Situation in the Middle East, including the Palestinian Question.* (2022).
https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/202202/t20220224_10644980.html
- Reuters. (2017). *China's Xi Tells Israel that Peaceful Middle East Good for All.*
<https://www.reuters.com/article/us-china-israel-idUSKBN16S1OE>
- Reuters. (2018). *China Inks Free Trade Agreement MOU with Palestine.*
<https://www.insider.com/r-china-inks-free-trade-agreement-mou-with-palestine-2018-10>
- Rezeg, A. A. (2021). *Challenges Hinder China's Bid for Middle East Peace.*
<https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/challenges-hinder-chinas-bid-for-middle-east-peace>
- Road Map for Peace.* (2003). <https://ecf.org.il/issues/issue/170>
- Robbins, M. (2020). *Is this China's Moment in MENA?*
<https://www.arabbarometer.org/2020/07/is-this-chinas-moment-in-mena/>
- Savitt, S. (1989). *Arafat Meets with Chinese Leader.*
<https://www.upi.com/Archives/1989/10/05/Arafat-meets-with-Chinese-leader/3096623563200/>
- Scobell, A., & Nader, A. (2016). *China in the Middle East: The Wary Dragon.* Santa Monica: RAND Corporation.
- Shambaugh, D. (2016). Introduction. D. Shambaugh içinde, *The China Reader: Rising Power* (s. 1-4). New York: Oxford University Press.
- She, G. (2020). The Cold War and Chinese Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1963–1975. *Journal of Cold War Studies*, 22(1), 125-174.
https://doi.org/10.1162/jcws_a_00928
- Shichor, Y. (1979). *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949-1977.* New York: Cambridge University Press.

- Shindler, C. (2020). *Israel-China Relations Remain Uneasy as Ever*.
<https://www.thejc.com/news/features/israel-china-relations-remain-uneasy-as-ever-1.502128>
- Sun, D., & Zoubir, Y. (2018). China's Participation in Conflict Resolution in the Middle East and North Africa: A Case of Quasi-Mediation Diplomacy? *Journal of Contemporary China*, 27(110), 224-243.
doi:10.1080/10670564.2018.1389019
- Sun, Y. (2021). *China Tries More Robust Diplomacy in Israel-Palestine Conflict*.
<https://syndicationbureau.com/en/china-israel-palestine-diplomacy/>
- Sutter, R. G. (2021). *Chinese Foreign Relations: Power and Policy of an Emerging Global Force* (5. b.). London: Rowman & Littlefield.
- Taştekin, F. (2020). *Trump'ın Damadına Hazırlattığı 'Yüzyılın Anlaşması': Filistin için Son Tasfiye Planı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51320835>
- The Annapolis Conference*. (2007). <https://www.gov.il/en/Departments/General/the-annapolis-conference-27-nov-2007>
- The Fourth Palestine-Israel Peace Symposium Wraps up in Success*. (2021).
https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbxw/202107/t20210717_9134568.html
- The Israel Central Bureau of Statistics (CBS). (2022). *Israel's Foreign Trade in Goods by Country*. <https://www.cbs.gov.il/en>
- The Middle East Peace Process*. (2000). Ministry of Foreign Affairs, The People's Republic of China:
https://www.fmprc.gov.cn/eng/gjhdq_665435/dqzzywt_665451/2633_665453/2639_665461/200011/t20001115_697227.html
- Toameh, K. A. (2013). *Beijing Proposes Four-Point Peace Plan to Abbas*.
<https://www.jpost.com/international/beijing-welcomes-abbas-with-four-point-peace-plan-proposal-312303>
- United Nations. (1992). *Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes between States*. New York: United Nations.

- United Nations. (2012). *United Nations Guidance for Effective Mediation*.
<https://peacemaker.un.org/guidance-effective-mediation>
- Wallensteen, P. (2002). *Understanding Conflict Resolution: War, Peace, and the Global System*. London: SAGE Publications.
- Wang Yi Talks about China's Stance on the Middle East Issue. (2017).
<https://www.mfa.gov.cn/ce/cegv//eng/wjyw/t1473205.htm>
- Wintour, P. (2023). *Iran and Saudi Arabia Agree to Restore Ties after China-brokered Talks*. <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/10/iran-saudi-arabia-agree-restore-ties-china-talks>
- Xi Jinping Put Forward Four Propositions on Promoting the Settlement of the Palestinian Issue. (2017).
<https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceil/eng/sgxw/t1479448.htm> adresinden alındı
- Xinhua. (2017). *China Proposes Peace through Development in the Middle East during Abbas's Visit*. http://www.chinadaily.com.cn/world/2017-07/23/content_30213988.htm
- Xinhua. (2021). *China Puts Forward Four-Point Proposal Regarding Palestine-Israel Conflict*. <https://www.globaltimes.cn/page/202105/1223631.shtml>
- Xinhua. (2021). *Chinese Envoy Calls for Restraint, End to Israeli Settlements in Occupied Palestinian Territory*. http://www.xinhuanet.com/english/2021-06/25/c_1310026446.htm
- Xinhua. (2021). *World Insights: Chinese FM Proposes Initiative for Middle East Stability, Expects Enhanced Cooperation*. Xinhuanet:
http://www.xinhuanet.com/english/2021-03/27/c_139840348.htm
- Yao, K. (2007). Development of Sino-Arab Relations and the Evolution of China's Middle East Policy in the New Era. *I*(1), s. 1-17.
 doi:10.1080/19370679.2007.12023099

Yu, W. (2018). Economic and Cultural Interactions between Israel and China: Opportunities and Challenges. A. Ehteshami, & N. Horesh içinde, *China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative* (s. 137-157). New York: Routledge.

Zambelis, C. (2009). China's Palestine Policy. *China Brief*, 9(5).
<https://jamestown.org/program/chinas-palestine-policy/>

Zhou, L. (2017). *Israel-Palestine Dispute: China Wants Three-Way talks as it Pushes Forward New Silk Road Plans*.
<https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2103320/china-puts-toe-troubled-waters-israeli-and-palestinian>.

80% of Palestinians Welcome Chinese Offer to Mediate with Israel, US Seen as Least Favorite Option. (2023).
<https://www.arabnews.com/node/2303361/middle-east>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

185

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).